BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK USULLARI

Xakimov Abbosxon Oribjon o‘g‘li.
Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qtuvchisi
Qosimova Odina Umidjon qizi
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi
E-ail:qosimova747@icloud.com
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23886781

Annotatsiya Mazkur maqolada bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari, ekologik madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyati, bolalarda tabiatga mehr-muhabbat va ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalashning samarali usullari hamda ekologik tarbiyada didaktik va harakatli o‘yinlardan foydalanish masalalari yoritilgan. Ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida bolaning tabiat haqidagi bilimlari, ekologik qadriyatlari, tabiatga nisbatan ijobiy hissiy munosabati va amaliy xatti-harakatlari o‘zaro uyg‘un holda rivojlantirilishi zarurligi asoslangan. Shuningdek, kuzatish, suhbat, sayr, amaliy faoliyat, mehnat, tajriba, muammoli vaziyatlar va o‘yin metodlarining tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada ekologik tarbiyani bolalarning kundalik hayoti bilan bog‘lash, ularda tabiatni asrash, suv va elektr energiyasidan tejamkor foydalanish, chiqindilarni to‘g‘ri joylashtirish, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik qilish kabi ekologik odatlarni shakllantirish bo‘yicha pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, tabiat, ekologik ong, ekologik bilim, bolalar, pedagogik usullar, ekologik odatlar, o‘yin, tabiatga mehr.

Аннотация В статье рассматриваются педагогические основы формирования экологической культуры у детей, содержание и сущность понятия «экологическая культура», вопросы воспитания любви и бережного отношения к природе, а также возможности использования дидактических и подвижных игр в экологическом воспитании. Обосновывается необходимость комплексного развития экологических знаний, ценностного отношения к природе и практических навыков поведения. Анализируются такие педагогические методы, как

наблюдение, беседа, прогулка, практическая деятельность, труд, эксперимент, создание проблемных ситуаций и игровые методы. Особое внимание уделяется формированию у детей повседневных экологических привычек: бережному отношению к воде и электроэнергии, правильному обращению с отходами, уходу за растениями и животными, сохранению чистоты окружающей среды.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое воспитание, природа, экологическое сознание, экологические знания, дети, педагогические методы, экологические привычки, игра, любовь к природе.

Abstract This article examines the pedagogical foundations of developing ecological culture in children, the meaning and content of the concept of ecological culture, ways of fostering children's love and careful attitude towards nature, and the use of games in environmental education. The article emphasizes the importance of developing children's ecological knowledge, values, emotional attitude towards nature, and practical behavior in an integrated way. Such pedagogical methods as observation, conversation, outdoor activities, practical work, experiments, problem-based situations, and educational games are analyzed. Particular attention is paid to developing everyday ecological habits, including saving water and electricity, proper waste disposal, caring for plants and animals, and maintaining environmental cleanliness.

Keywords: ecological culture, environmental education, nature, ecological awareness, ecological knowledge, children, pedagogical methods, ecological habits, game, love for nature.

KIRISH

Bugungi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarning oldini olish butun insoniyat oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Tabiiy resurslarning kamayishi, suv va havoning ifloslanishi, chiqindilar miqdorining ortishi, o‘simlik va hayvonot dunyosining ayrim turlariga xavf tug‘ilishi insonning tabiatga munosabatini qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. Bunday sharoitda ekologik muammolarni faqat texnik yoki iqtisodiy choralar orqali hal etishning o‘zi yetarli emas. Insonning ekologik dunyoqarashi, mas’uliyati va kundalik xulq-atvori ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish esa, avvalo, bolalik davridan boshlanishi kerak. Chunki bolaning tabiatga munosabati, atrof-muhitni kuzatishi, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik qilishi, suvni tejashi, chiqindilarni belgilangan joyga tashlashi kabi odatlar aynan tarbiya jarayonida shakllanadi. Erta yoshda hosil bo‘lgan ijobiy ekologik odatlar keyingi hayot faoliyatida ham davom etishi mumkin. Shu sababli maktabgacha va maktab ta’limida ekologik tarbiyani tizimli ravishda tashkil etish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ekologik ta’lim va tarbiyaga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, ekologik ta’limni rivojlantirishga oid davlat siyosatida yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik ongi va madaniyatini shakllantirish, tabiatni asrash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalariga urg‘u berilgan[1]. 2019-yildagi Vazirlar Mahkamasining 434-son qarori bilan tasdiqlangan Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda ona tabiatni asrab-avaylashga oid dastlabki tasavvurlarni shakllantirish, ekologik mavzularni ko‘paytirish, ekologik burchaklar va ekologik yo‘lakchalar tashkil etish kabi vazifalar belgilangan[2].

Bugungi kunda ushbu yo‘nalish yanada rivojlantirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 25-martdagi “Eko-madaniyat” umummilliy loyihasi doirasida ekologik ta’lim, ilm-fan va targ‘ibotni jadallashtirishga oid kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-110-son qarorida aholi orasida ekologik odatlarni shakllantirish hamda ta’lim muassasalari faoliyatini ekologik me’yorlar asosida takomillashtirish maqsadlari belgilangan[3].

Mazkur vazifalardan kelib chiqib, ta’lim-tarbiya jarayonida bolalarga ekologik bilim berish bilan bir qatorda, ularda tabiatga nisbatan ijobiy hissiy munosabat va mas’uliyatli xulq-atvorni shakllantirish muhimdir. Bola tabiat haqidagi ma’lumotlarni faqat tinglab yoki yodlab qolishi emas, balki uni kuzatishi, his qilishi, asrashi va unga amaliy yordam ko‘rsatishi lozim. Shu nuqtayi nazardan ekologik tarbiya bilim, hissiyot va amaliy faoliyat birligini ta’minlashi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tabiat eng qiziqarli va ta’sirchan tarbiya vositalaridan biridir. Daraxtning o‘sishi, gulning ochilishi, qushlarning sayrashi, hayvonlarning xatti-harakatlari, suvning xususiyatlari, fasllarning almashishi bolalarda qiziqish uyg‘otadi. Pedagog

ushbu tabiiy qiziqishdan to‘g‘ri foydalansa, bolalarda ekologik tushunchalarni tabiiy va samarali shakllantirish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Ekologik tarbiya jarayonida bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish ham muhimdir. Kichik yoshdagi bolalarga ekologik tushunchalarni murakkab ilmiy terminlar orqali emas, balki oddiy kuzatishlar, ertaklar, rasmlar, suhbatlar, amaliy topshiriqlar va o‘yinlar orqali tushuntirish maqsadga muvofiq. Masalan, “Suvni nima uchun tejashimiz kerak?”, “Gulga qanday g‘amxo‘rlik qilamiz?”, “Qushlarga qishda qanday yordam beramiz?” kabi savollar bolani fikrlashga va tabiatga mas’uliyat bilan qarashga undaydi.

Shuningdek, ekologik tarbiyada oilaning o‘rni ham katta. Bola ta’lim tashkilotida o‘rgangan ekologik qoidalarni oilada ko‘rishi va amalda bajarishi zarur. Agar ota-ona suvni behuda oqizmasa, chiqindini belgilangan joyga tashlasa, daraxt va gullarga g‘amxo‘rlik qilsa, bola ham bunday xatti-harakatlarni tabiiy ravishda o‘zlashtiradi. Demak, ekologik madaniyatni shakllantirishda ta’lim tashkiloti, pedagog, oila va mahalla hamkorligi muhim pedagogik omil hisoblanadi.

ASOSIY QISM

“Ekologik madaniyat” tushunchasi insonning tabiat va atrof-muhitga bo‘lgan ongli, mas’uliyatli va ehtiyotkorona munosabatini ifodalaydi. Ekologik madaniyat shaxsning ekologik bilimlari bilangina chegaralanib qolmaydi. U insonning tabiatni qadrlashi, ekologik muammolarni anglay olishi, tabiatni muhofaza qilishga tayyorligi va kundalik faoliyatida ekologik me’yorlarga amal qilishi bilan namoyon bo‘ladi.

Bolalarda ekologik madaniyatni quyidagi tarkibiy qismlar asosida ko‘rib chiqish mumkin:

Ekologik bilimlar — tabiat, o‘simliklar, hayvonlar, suv, havo, tuproq va ularni muhofaza qilish haqida boshlang‘ich bilimlarga ega bo‘lish.

Ekologik ong — inson faoliyati va tabiat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish. Ekologik hissiyot — tabiatga mehr, hayvonlarga achinish, o‘simliklarni asrash istagi va tabiat go‘zalligidan zavqlanish.

Ekologik xulq-atvor — tabiatni ifloslantirmaslik, chiqindilarni to‘g‘ri tashlash, suvni tejash, o‘simliklarga zarar yetkazmaslik kabi amaliy odatlar. Ekologik

mas’uliyat — o‘z xatti-harakatlarining tabiatga ta’sirini anglash va tabiatni muhofaza qilishga shaxsiy hissasini qo‘shishga intilish.

Demak, ekologik madaniyat bolaning “tabiat haqida bilishi”dan ko‘ra kengroq tushuncha bo‘lib, bilimning amaliy xulq-atvorga aylanishini ham nazarda tutadi.

Bolalarda tabiatga mehr-muhabbatni shakllantirish ekologik tarbiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Tabiatga mehr oddiygina “tabiatni yaxshi ko‘rish” bilan cheklanmaydi. U tabiatdagi mavjudotlarga zarar yetkazmaslik, ularni asrash, ularga g‘amxo‘rlik qilish va tabiiy muhitni toza saqlash kabi amaliy xatti-harakatlarda namoyon bo‘ladi. Buning uchun pedagog bolalarni imkon qadar tabiat bilan bevosita muloqotga kiritishi lozim. Sayr vaqtida daraxt, gul, qush, hasharot va boshqa tabiiy obyektlarni kuzatish, ularning xususiyatlarini muhokama qilish bolalarda tabiatga qiziqishni oshiradi. Masalan, tarbiyachi bolalar bilan gulzor yonida kuzatish olib borib, “Gulga suv bermasak nima bo‘ladi?”, “Gulning barglarini uzish mumkinmi?”, “O‘simliklar bizga qanday foyda beradi?” kabi savollarni berishi mumkin. Bunday savollar bolani tayyor javobni yodlashga emas, balki mustaqil fikrlashga undaydi. Bolalarda ehtiyotkorlikni tarbiyalashda amaliy mehnatning ham ahamiyati katta.

Gullarga suv quyish, xona o‘simliklarini parvarish qilish, qushlar uchun don berish, tabiat burchagini tartibga keltirish kabi oddiy faoliyatlar bolaning tabiatga bo‘lgan munosabatini amaliy harakat orqali shakllantiradi. Bunda pedagog bolaga buyruq berishdan ko‘ra, faoliyatning sababini tushuntirishi maqsadga muvofiq. Masalan, “Gulga suv quy” deyish bilan birga “O‘simlik ham suvga muhtoj, suv uning o‘sishiga yordam beradi” deb tushuntirish bolaning harakat va uning natijasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashiga yordam beradi. Tabiatga mehrni tarbiyalashda badiiy adabiyot, ertak, she’r va hikoyalardan ham samarali foydalanish mumkin. Tabiat, hayvonlar va o‘simliklar haqidagi asarlar bolalarda hissiy munosabatni kuchaytiradi. Teatrlashtirilgan tomoshalar va sahna ko‘rinishlari ham bolalarning ekologik tarbiyasida samarali vosita bo‘la oladi. Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida ham maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ona tabiatni asrab-avaylashga bag‘ishlangan teatrlashtirilgan tomoshalardan foydalanish nazarda tutilgan[4].

Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda turli pedagogik metodlarning uyg‘unligidan foydalanish yaxshi natija beradi. Jumladan:

Kuzatish metodi. Tabiat obyektlarini bevosita kuzatish bolalarda aniq tasavvur hosil qiladi. Fasllarning almashishi, o‘simliklarning o‘sishi, qushlar va hayvonlarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali bola tabiatdagi o‘zgarishlarni anglay boshlaydi.

Suhbat metodi. Pedagog bolalarning yoshiga mos savollar berish orqali ularni ekologik fikrlashga yo‘naltiradi. “Nima uchun daraxtlarni asrash kerak?”, “Suvni qanday tejash mumkin?”, “Chiqindilarni qayerga tashlash kerak?” kabi savollar ekologik ongni rivojlantiradi.

Amaliy faoliyat metodi. Bolaning ekologik bilimini amaliy harakat bilan mustahkamlash muhimdir. O‘simliklarni parvarish qilish, tabiat burchagini tartibga keltirish, hududni toza saqlash kabi faoliyatlar ekologik odatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Tajriba metodi. Oddiy tajribalar orqali bolalar tabiat hodisalarini yaxshiroq tushunadilar. Masalan, o‘simlikning suvga ehtiyoji, suvning bug‘lanishi yoki turli materiallarning suvda qanday o‘zgarishi kabi tajribalar bolalarda ilmiy qiziqishni uyg‘otadi.

Muammoli vaziyatlar metodi. Bolaga ekologik muammo berilib, uning yechimini topish taklif qilinadi. Masalan: “Sayr vaqtida yerda plastik idish topildi. Uni nima qilish kerak?” yoki “Gulning barglari so‘lib qolibdi. Bunga nima sabab bo‘lishi mumkin?” kabi vaziyatlar bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida o‘yin yetakchi faoliyatlardan biri bo‘lgani sababli ekologik tarbiyada o‘yin metodidan foydalanish alohida ahamiyatga ega. O‘yin orqali bola atrof-muhit haqidagi bilimlarni qiziqarli tarzda o‘zlashtiradi va o‘rgangan qoidalarini amaliy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ekologik o‘yinlar bir necha turga bo‘linishi mumkin:
didaktiko‘yinlar;
harakatlio‘yinlar;
rollio‘yinlar;
ijodiyo‘yinlar;
kuzatishga asoslangan o‘yinlar muammoli ekologik o‘yinlar.

Masalan, “Tabiatga nima kerak?” didaktik o‘yinida bolalarga o‘simlik, hayvon va inson hayoti uchun zarur bo‘lgan narsalarni ajratish vazifasi beriladi. Bu orqali suv, havo, oziq-ovqat, quyosh nuri kabi tushunchalar mustahkamlanadi.

“Chiqindini joyiga joylashtir” o‘yinida turli chiqindi rasmlari yoki maketlari

berilib, bolalardan ularni tegishli qutilarga ajratish so‘raladi. Ushbu o‘yin bolalarda tozalik va chiqindilarni to‘g‘ri boshqarish haqida dastlabki tushunchalarni shakllantiradi. “Kimga qanday yordam beramiz?” o‘yinida turli ekologik vaziyatlar tasvirlanadi. Masalan, chanqagan qush, suvsiz qolgan gul yoki ifloslangan hudud kabi vaziyatlar berilib, bolalar muammoni hal qilish yo‘lini topadilar. “Tabiat himoyachilari” rolli o‘yinida bolalar ekolog, bog‘bon, o‘rmonchi, hayvonot olami himoyachisi kabi rollarni bajarishlari mumkin. Bu o‘yin orqali bolalarda tabiatni muhofaza qilishga mas’uliyat hissi rivojlanadi. O‘yinlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular bolada ekologik bilimni hissiy tajriba bilan bog‘laydi. Bola o‘yinda muayyan rolni bajarar ekan, tabiatga nisbatan o‘z munosabatini namoyon qiladi. Shu sababli ekologik o‘yinlar oddiy bilim berish vositasi emas, balki ekologik qadriyat va xulq-atvorni shakllantirish vositasi sifatida ham qaralishi mumkin. Davlat ekologik ta’lim siyosatida ham maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik ongni shakllantirish uchun ochiq havodagi mashg‘ulotlar, rasmlar, she’rlar, mashqlar va turli mavzudagi o‘yinlardan foydalanish ko‘zda tutilgan[5].

Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda pedagogning shaxsiy namunasi muhim ahamiyatga ega. Pedagog bolaga tabiatni asrashni o‘rgatar ekan, avvalo o‘zi ekologik madaniyat namunasini ko‘rsatishi kerak. Masalan, pedagog suvni behuda oqizmasligi, chiqindini belgilangan joyga tashlashi, o‘simliklarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishi, tabiat qo‘ynida tozalikni saqlashi orqali bolalarga amaliy namuna ko‘rsatadi. Bolalar ko‘pincha kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish va takrorlash orqali o‘rganadilar. Pedagog ekologik tarbiyani alohida mashg‘ulot bilan cheklab qo‘ymasligi kerak. Ekologik mazmun kundalik faoliyatning barcha jarayonlariga singdirilishi maqsadga muvofiq. Masalan, nonushta vaqtida oziq-ovqatni isrof qilmaslik, sayr vaqtida daraxt va gullarni asrash, mashg‘ulotdan so‘ng qog‘ozlarni to‘g‘ri joylashtirish orqali ekologik tarbiya doimiy jarayonga aylantiriladi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish faqat ta’lim tashkilotining vazifasi emas. Oila ham bu jarayonning muhim ishtirokchisidir. Agar bolaga ta’lim tashkilotida tabiatni asrash o‘rgatilsa-yu, oilada bunga amal qilinmasa, tarbiyaviy ta’sir samarasi pasayishi mumkin. Shu sababli ota-onalar bilan ekologik mavzularda suhbatlar o‘tkazish, oilaviy ekologik aksiyalar tashkil etish, “Bir oila — bir ko‘chat”, “Tabiatni asraymiz”, “Suvni

tejaymiz” kabi kichik loyihalarni amalga oshirish mumkin. Bunday faoliyat bolaga ekologik mas’uliyatni faqat mashg‘ulotda emas, balki real hayotda ham his qilish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytamanki, bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish uzluksiz, tizimli va yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etiladigan pedagogik jarayondir. Ekologik madaniyat bolaning tabiat haqidagi bilimlari, tabiatga nisbatan ijobiy hissiy munosabati, ekologik qadriyatlari va amaliy xatti-harakatlarining birligi asosida shakllanadi. Bolalarda tabiatga mehr-muhabbat va ehtiyotkorlikni tarbiyalash uchun ularni tabiat bilan bevosita muloqotga kiritish, kuzatishlar tashkil etish, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik qilish, ekologik mazmundagi suhbatlar, tajribalar va amaliy topshiriqlardan foydalanish zarur. Ekologik tarbiyada o‘yinlardan foydalanish esa bolaning tabiiy qiziqishi va faolligiga tayanishi bilan alohida pedagogik ahamiyatga ega. Didaktik, rolli, harakatli va muammoli ekologik o‘yinlar orqali bolalarda tabiatni asrashga oid bilim va ko‘nikmalarni qiziqarli hamda samarali tarzda shakllantirish mumkin. Shuningdek, ekologik tarbiya samaradorligini oshirish uchun pedagog, ota-ona va jamiyatning hamkorligi zarur. Bolalik davrida shakllangan ekologik odatlar kelajakda ekologik mas’uliyatli, tabiatga ongli va ehtiyotkorona munosabatda bo‘ladigan shaxsni tarbiyalash uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekistonning ekologik ta’limga oid davlat siyosatida ham bolalar va yoshlarning ekologik ongi hamda madaniyatini yuksaltirishga e’tibor qaratilayotgani mazkur yo‘nalishning ta’lim-tarbiya tizimidagi ahamiyatini yanada oshirmoqda[6].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 25-martdagi PQ-110-son qarori. “Eko-madaniyat” umummilliy loyihasi doirasida ekologik ta’lim, ilm-fan va targ‘ibotni jadallashtirishga oid kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-son qarori. “O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik ta’limga oid qonun hujjatlari.

3. Abbosxon o‘g‘li, A. A., & Bahodirovna, A. R. N. (2026). *Simptomatik epilepsiyada temir metabolizmi, oksidativ stress va ferroptoz biomarkerlarining patogenetik ahamiyati* (Doctoral dissertation, “FAN VA TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI” Ilmiy-onlayn konferensiya).

4. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik tarbiyani tashkil etishga oid pedagogik-metodik materiallar.

5. Ekologik tarbiya va bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishga oid pedagogik adabiyotlar.